

dr hab. Ryszard Piotrowski
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warszawskiego

28 października 2016 r.

Recenzja
osiągnięć naukowych dr. Jerzego Nikołajewa
w postępowaniu sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego

1. Pan dr Jerzy Nikołajew w 2010 r. obronił na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II rozprawę doktorską pt. *Wolność sumienia i religii osób skazanych i tymczasowo aresztowanych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, napisaną pod kierunkiem ks. dr. hab. Piotra Stanisza, prof. KUL.

Analiza dorobku naukowego dr. Jerzego Nikołajewa wskazuje, że podejmował On, w szczególności po doktoracie, istotne i aktualne zagadnienia dotyczące prawa, religii i społeczeństwa. Z jednej strony zainteresowania badawcze dr. Jerzego Nikołajewa koncentrowały się wokół realizacji fundamentalnej wolności sumienia i religii osób pozbawionych wolności lub w niej ograniczonych, co stanowi kontynuację problematyki podjętej w pracy doktorskiej (monografia *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo Aresztowanych*, Lublin 2012), z drugiej dotyczyły nowych zagadnień, związanych z relacją pomiędzy państwem a społecznościami wierzących, co znalazło odzwierciedlenie w monografii *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim systemie prawnym*.

Wartość publikacji po doktoracie oraz ich liczba (ponad 50 pozycji) jest wystarczająca, aby można było stwierdzić, że dr Jerzy Nikołajew spełnia przyjęte kryteria pozytywnej oceny Jego dorobku naukowego, wynikającej z osiągnięć naukowych uzyskanych po otrzymaniu stopnia doktora, w tym wspomnianej monografii. Osiągnięcia te stanowią znaczny wkład w rozwój prawa jako dyscypliny naukowej. Jest to dorobek znaczący i wystarczający dla potrzeb postępowania habilitacyjnego. Na dorobek ten (po doktoracie) składa się bowiem, obok wymienionej już monografii, współautorstwo trzech opracowań monograficznych, autorstwo dwudziestu artykułów w monografiach, dwudziestu pięciu artykułów w czasopismach (w tym w języku angielskim i ukraińskim), a także recenzji i opracowań popularnonaukowych. Publikacje te charakteryzują się wysokim poziomem merytorycznym i są świadectwem biegłości warsztatowej Autora oraz wnikliwości analiz naukowo – badawczych, których przedmiotem jest praktyka, przepisy, literatura i orzecznictwo. W prowadzonych badaniach Autor z powodzeniem wykorzystuje stosowane w naukach prawnych metody, a zwłaszcza historyczną, dogmatyczną i prawno-porównawczą.

2. Wśród zainteresowań naukowych dr. Jerzego Nikołajewa zwraca uwagę problematyka roli religii w systemie penitencjarnym. Temu istotnemu zagadnieniu poświęcił On godne uwagi opracowania dotyczące duszpasterstwa więziennego (2010), z uwzględnieniem kontekstu porównawczego (2010), a także opracowanie dotyczące wychowawczej, terapeutycznej i kulturotwórczej roli kapelana więziennego (2011) oraz roli kapelana więziennego jako mediatora (2012).

Dr Jerzy Nikołajew wniósł znaczący wkład w badania poświęcone konstytucyjnym prawom więźniów i nieletnich przestępców w zakresie wolności sumienia i religii (2013 i 2012, a także 2014, 2015 i 2016), prawu do małżeństwa osób pozbawionych wolności (2014), wolności sumienia i wyznania więźniów na Ukrainie (2015), wolności religijnej i godności osobistej więźniów

(2014), wolności sumienia i religii z perspektywy skarg osób pozbawionych wolności w Polsce (2016), konsekwencjom integracji europejskiej w dziedzinie prawa więźniów do wolności sumienia i religii (2013). Zagadnienia praw człowieka stanowiły przedmiot badań poświęconych organom ochrony prawnej konsumentów w Polsce (2014).

Problematyka duszpasterstwa specjalnego była podejmowana w wartościowych opracowaniach dr. Jerzego Nikołajewa na temat duszpasterstwa wojskowego (2013 i 2015), a także duszpasterstwa migrantów (2014).

Przedmiotem badań dr. Jerzego Nikołajewa są zagadnienia roli państwa wobec wolności sumienia i religii, a więc problematyka prawa wyznaniowego. Zwraca uwagę opracowanie poświęcone symbolom religijnym i świeckości państwa w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2013) oraz manifestowaniu religii przez specyficzny ubiór w świetle tegoż orzecznictwa (2015), analiza bezstronności światopoglądowej organów państwa polskiego na przykładzie orzeczenia sądu administracyjnego (2014), analiza problematyki religijnej w Konstytucji Iranu (2014, w języku angielskim).

Dr Jerzy Nikołajew podejmował także problemy związane z historią i współczesnością kościołów i związków religijnych, jak również z prawem kanonicznym i filozofią prawa. Na podkreślenie zasługuje wartościowe opracowanie na temat zagadnień prawnych i historycznych odnoszących się do struktury łacińskiej Archidiecezji Lwowskiej (2013), nierzymskokatolickiego duszpasterstwa wojskowego w Polsce w okresie II Rzeczypospolitej (2013), działalności bankowej związków religijnych (2015), problematyki szariatu w Wielkiej Brytanii (2011), instytucji zaręczyn według tradycji i prawa Kościoła Greckokatolickiego w Polsce (2013), praktykom religijnym Tatarów polskich (2013), filozofii prawa natury (2013).

Istotne miejsce w dorobku dr. Jerzego Nikołajewa zajmują opracowania na temat zagadnień prawa wyborczego i funkcjonowania parlamentu na Ukrainie (2013).

Swego rodzaju kontynuacją zainteresowania Autora problematyką penitencjarną są opracowania poświęcone prawu karnemu wykonawczemu, w szczególności zagadnieniom odpowiedzialności dyscyplinarnej służby więziennej (2015), ochronie danych osobowych w trakcie konwojowania więźniów (2015), skazanemu jako legitymowanemu do wniesienia skargi w postępowaniu karnym wykonawczym (2015), roli Służby Więziennej w systemie bezpieczeństwa państwa (2010), aresztom śledczym i zakładom karnym jako elementowi zapewnienia bezpieczeństwa publicznego (2013).

Dr Jerzy Nikołajew podejmował także zagadnienia z dziedziny implementacji prawa europejskiego (2015).

Dr Jerzy Nikołajew jest autorem licznych publikacji w językach obcych: angielskim – poświęconych w szczególności prawu i systemowi wyborczemu na Ukrainie (2012 i 2015), funkcjonowaniu parlamentu ukraińskiego (2013), Konstytucji Iranu (2014), oraz w języku ukraińskim – poświęconych w szczególności zagadnieniom prawa karnego wykonawczego w Polsce (2015), integracji Ukrainy z Unią Europejską (2014).

Różnorodność podejmowanych przez dr. Jerzego Nikołajewa zagadnień świadczy o rozległości Jego zainteresowań naukowych. Publikacje – wartościowe i kompetentnie napisane - składające się na recenzowany dorobek są rezultatem badań i przemyśleń odzwierciedlonych w tekstach charakteryzujących się wysokim poziomem merytorycznym, świadczących o tym, że Autor jest samodzielnym pracownikiem naukowym, dysponującym zarówno talentem badawczym, jak i pracowitością.

3. Ponadto, co wydaje się istotne dla oceny dorobku, Pan dr Jerzy Nikołajew jest także Autorem wartościowych publikacji popularnonaukowych, w czym wyraża się Jego wkład w popularyzację nauki. Jest też członkiem Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego, Polskiego Towarzystwa Studiów

Europejskich, Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych. Uczestniczył w organizacji międzynarodowej konferencji naukowej.

Na podkreślenie zasługuje ekspercka działalność Pana dr. Jerzego Nikołajewa, która odnosiła się do stanowiących przedmiot Jego zainteresowań zagadnień penitencjarnych i dotyczyła innowacyjnego modelu współpracy z przedsiębiorstwami w zakresie aktywizacji zawodowej i społecznej młodocianych więźniów.

Pan dr Jerzy Nikołajew ma osiągnięcia w pracy dydaktycznej - prowadził wykłady, konwersatoria, seminaria i ćwiczenia, był promotorem prac licencjackich i magisterskich, opiekunem roku i opiekunem studentów podczas Festiwalu Nauki KUL.

4. Rozprawa *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim systemie prawnym*, Lublin 2016, s. 533, spełnia wymogi stawiane tego rodzaju opracowaniom w postępowaniu habilitacyjnym stanowiąc osiągnięcie naukowe Autora uzyskane po doktoracie.

Tematyka rozprawy obejmuje zagadnienia nie uwzględniane w polskiej literaturze, w syntetycznym ujęciu synchronicznego i diachronicznego, wywodu przedstawionego w przedmiotowej monografii. Tezą rozprawy „jest twierdzenie, że uprawnienia do wolności sumienia i wyznania na Ukrainie, przyjęte w tamtejszym porządku prawnym, nie są w pełni wystarczające” (s. 9). Autor pozostawia czytelnikowi przywilej wyjaśnienia przyczyn tego zjawiska, do których można zaliczyć prymat polityki oraz interesów narodowych nad prawami i wolnościami człowieka, w tym wolnością sumienia i wyznania, prymat wspólnot zbudowanych na przynależności narodowej i przekonaniach politycznych nad wspólnotami światopoglądowymi i religijnymi.

Struktura rozprawy odpowiada jej tematowi i podporządkowana jest celowi badawczemu. Obok wstępu i zakończenia oraz stosownej bibliografii, podzielonej na literaturę ukraińskojęzyczną i nieukraińskojęzyczną (na

podkreślenie zasługuje starannie dobrany katalog pozycji z literatury polskiej), praca zawiera pięć rozdziałów. Kolejność omawiania poszczególnych zagadnień w rozdziałach i podrozdziałach służy kompleksowemu, uporządkowanemu przedstawieniu zjawisk o złożonym charakterze, wymagających interpretowania na różnych etapach analizy badawczej.

Autor rozpoczyna od analizy prawnohistorycznych uwarunkowań kształtowania się zasady wolności światopoglądu i przekonań religijnych na Ukrainie (rozdział I). W części rozdziału dotyczącej charakterystyki podstawowych pojęć należało sprecyzować znaczenie, w jakim Autor posługuje się pojęciem wspólnotowego wymiaru wolności opisywanej w pracy na tle wielości wspólnot w społeczeństwie. Wnioski, wskazujące na powiązanie prawa wyznaniowego z rozwojem społeczno-gospodarczym i kulturalnym, Autor uzupełnia akcentując polityczną genezę przepisów oraz ponadustrojową trwałość zastanych konstrukcji prawnych i pojęć z dziedziny prawa wyznaniowego, co jest interesującym wątkiem rozważań. Jednak nie podjęto w konkluzywnej części rozdziału problemu następstw konfliktu między wspólnotami wyznaniowymi a wspólnotami politycznymi i narodowymi, który ma istotne znaczenie dla wspólnotowego wymiaru wolności światopoglądowej na Ukrainie. Autor uznaje, że podejmowane w pracy „rozważania o charakterze historycznym dotyczyć będą głównie okresu dotyczącego XX w.” (s. 13), co jest założeniem utrudniającym wyjaśnienie złożoności wspólnotowego wymiaru wolności światopoglądu i przekonań religijnych, zdeterminowanego stosunkiem do prawosławia w I Rzeczypospolitej, konsekwencjami Unii Brzeskiej, relacjami między unitami i dyzunitami, konfliktami narodowościowymi i religijnymi na kresach II Rzeczypospolitej i jej stosunkiem do ukraińskich aspiracji narodowych. Przeszłość, niekiedy odległa, ma istotne znaczenie dla obecnej sytuacji katolików czy prawosławnych identyfikujących się z patriarchatem moskiewskim, zwłaszcza na terenach poprzednio należących do II

Rzeczypospolitej, a więc dla wspólnotowego wymiaru światopoglądu i przekonań religijnych.

Autor nie wyjaśnia wystarczająco przyjętej w rozdziale periodyzacji, czyli podziału rozważań na lata 1917 – 1941, 1941 – 1947, 1947 – 1991 i okres współczesny. Wskazuje, że chodzi o wydarzenia „przełomowe dla tworzenia nowego porządku prawnego” (s. 13). Jednak taki charakter miał przede wszystkim wybuch II wojny światowej oraz jej zakończenie, decydujące dla obecnego kształtu terytorialnego Ukrainy i losów wspólnot wyznaniowych na terenach przyłączonych do Ukrainy w 1939 roku. W świetle wywodów Autora nie jest jasne znaczenie roku 1947 jako cezury przyjętej w periodyzacji. Autor wskazuje, że w tym właśnie roku Rada do Spraw Kultów Religijnych przy Radzie Ministrów ZSRR „opracowała tzw. przedsięwzięcia na najbliższe lata” (s. 45), ale trudno to uznać za wydarzenie w świetle wywodów Autora na tyle znaczące, by mogło stanowić cezurę periodyzacyjną. Za datę graniczną Autor uznaje rok 1991, co może znajdować uzasadnienie w uchwaleniu w tym roku Aktu Niepodległości Ukrainy, uchwaleniu ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych, względnie w reaktywowaniu w tym właśnie roku „hierarchii kościelnej na Ukrainie” przez papieża Jana Pawła II (s. 51).

Autor stwierdza, że „duchowieństwo na zachodniej Ukrainie (...) było w większości przekonane, że Niemcy pozwalali im na większą swobodę, niż bolszewicy”, co – Jego zdaniem – „wydaje się uzasadnione” (s. 44). Nie wskazuje jednak źródła tej opinii, ani nie przytacza danych¹ świadczących o praktyce eksterminacji duchowieństwa, w szczególności na zachodniej Ukrainie, co było tragicznym potwierdzeniem znaczenia tożsamości religijnej dla tożsamości narodowej i wolności duchowej.

Rozdział I monografii, ważny z punktu widzenia jej konstrukcji, jest – moim zdaniem – zbyt mało pogłębiony. Wątki teoretyczne i historyczne,

¹ Por. przykładowo B. Modzelewska, W. Osadczy: Lwowska Archidiecezja Katolicka, w: S. Wilk i inni, red.: Encyklopedia Katolicka, Lublin 2006, t. XI, łam 272.

doniosłe z punktu widzenia zasadniczego problemu badawczego, zostały przez Autora potraktowane zbyt skrótowo. Dotyczy to zwłaszcza samego pojęcia wspólnoty, wielości wspólnot i jej znaczenia dla wolności jednostki, wspólnotowego oraz indywidualnego wymiaru wolności, a także genezy aktualnych problemów występujących w stosunkach państwo-kościół oraz relacjach międzywyznaniowych na Ukrainie. Być może stanowi to konsekwencję dokonanego przez Autora wyboru, polegającego skupieniu wysiłku badawczego na analizie współczesnej praktyki stosowania prawa.

Rozdział II monografii, poświęcony organizacjom religijnym na Ukrainie, zawiera staranny opis przedmiotu, wyróżniający się licznymi szczegółami i ciekawym komentarzem, odzwierciedlającym znajomość materii i wysiłek dokumentacyjny Autora.

W rozdziale III omówiono gwarancje dotyczące wolności światopoglądu i przekonań religijnych według podziału na gwarancje w zakresie relacji państwa do organizacji religijnych oraz w płaszczyźnie funkcjonowania organizacji religijnych. Koncepcja rozdziału jest trafna, a jej realizacja odzwierciedla umiejętności Autora w zakresie dokumentowania i analizowania różnorodnej praktyki ustrojowej, co stanowi wyróżnik jego monografii, która jest – w tej części – przede wszystkim uporządkowanym opisem skomplikowanej rzeczywistości prawnej i politycznej, ułatwiającym jej zrozumienie. Rozważaniom Autora towarzyszy częste odwoływanie się do polskiej doktryny prawnej i orzecznictwa. Wywody zawarte w pracy są należycie uzasadnione, a konkluzje – niekiedy dyskusyjne – oparte na analizie starannie zebranego materiału. Wnioski zawarte w podsumowaniu rozdziału (s. 260 – 261) wskazują na negatywne dla wspólnotowego wymiaru wolności światopoglądu i przekonań religijnych konsekwencje prymatu polityki nad prawem, aczkolwiek Autor nie formułuje tego rodzaju spostrzeżenia.

Rozdział IV, poświęcony ograniczeniom w korzystaniu z wolności religijnej, stanowi kontynuację tematyki podjętej w rozdziale poprzedzającym.

Nieco zaskakujące jest zamieszczenie w tej części rozważań problematyki zakazu ustanawiania religii państwowej – to raczej gwarancja wolności religijnej, nie zaś jej ograniczenie, a zatem materia rozdziału III. Autor wiąże wspomniany zakaz ze świeckością państwa, a więc swego rodzaju ograniczeniem związanym z „niewyznawaniem” przez organy państwowe żadnej religii lub światopoglądu (s. 271). Należy podkreślić trafność konkluzji Autora, w myśl której nieformalne powiązania władzy i organizacji religijnych ograniczają – poza modelem konstytucyjnym – wolność religijną (s. 283).

Rozdział V przedstawia aktualne problemy w sferze stosunków państwowo-kościelnych i relacji międzywyznaniowych. Autor omawia przejawy zaangażowania duchownych w bieżącą działalność polityczną (s. 284 i nast.), co odpowiada tradycjom lokalnym i – jak można sądzić – ogranicza wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych, prowadząc do upolitycznienia religii (s. 430). A zatem – jak to wynika z wywodów Autora, aczkolwiek nie jest wprost wyrażone i analizowane – religia dzieli ludzi tak samo, jak polityka, zamiast ich łączyć. Autor w szczególności dokumentuje i analizuje działalność Wszechukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych, relacje międzywyznaniowe, zakaz prowadzenia działalności prozelickiej, stosunek organizacji religijnych do bieżących wydarzeń i do procesu integracji europejskiej, relacje między kościołami i organizacjami religijnymi a partiami politycznymi. W podsumowaniu zwrócono uwagę na konsekwencje zaangażowania duchowieństwa w bieżącą działalność polityczną (s. 466, 476). Tematyka rozdziału częściowo pokrywa się z materią rozdziału III ze względu na przedmiot rozważań, którym jest praktyka wolności religijnej.

W zakończeniu Autor trafnie wskazuje, że „dopiero po usunięciu przeszkód o charakterze świadomościowym” możliwa będzie realizacja praw religijnych na Ukrainie, do czego jednak – jak wynika z monografii – nie przyczyniają się ani organizacje religijne, ani politycy. W istocie więc obecny system ustrojowy – wbrew założeniom konstytucyjnym – ogranicza formalnie

odzyskane prawa religijne pomniejszając wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych. Tego rodzaju konkluzja wynika z wywodów Autora, aczkolwiek nie została w pracy sformułowana.

Zasadniczą wartością rozprawy – wnikliwej i obiektywnie krytycznej, choć niekiedy wszakże zbyt łatwo akceptującej prawdę polityczną w ocenie przyczyn procesów zachodzących na Ukrainie w ostatnich latach, których przecież monografia nie dotyczy - jest staranność Autora w dokumentowaniu wydarzeń i porządkowaniu informacji, pozostawiająca jednak czytelnikom przestrzeń do formułowania własnych ocen i wniosków. Monografia ma istotne walory poznawcze (zgromadzone przez Autora i uporządkowane, przy zachowaniu standardów właściwego poziomu warsztatowego, dane o stanie wolności religijnej na Ukrainie wypełniają istniejącą lukę informacyjną), a zarazem teoretyczne. Wskazuje przecież jak znaczące są konsekwencje prymatu interesów narodowych i politycznych nad wspólnotowym wymiarem wolności światopoglądu i przekonań religijnych dla erozji ustroju demokratycznego i wartości europejskich, a tym samym jak bardzo interesy te zagrażają prawom i wolnościom wspólnotnym godności człowieka, której poszanowanie stanowi podstawę demokracji. Dotyczące monografii uwagi krytyczne recenzenta nie podważają jej znaczenia dla rozwoju nauk prawnych, ani też nie podważają wysokiej oceny tej rozprawy jako osiągnięcia naukowego.

W rozprawie Autor wykorzystuje, interpretuje i twórczo rozwija dorobek polskiej nauki prawa konstytucyjnego w dziedzinie statusu jednostki w państwie, wolności religijnej i jej granic.

Konkluzja:

Zarówno bogaty i różnorodny dorobek publikacyjny Pana dr. Jerzego Nikołajewa, wysoka wartość warsztatu naukowego potwierdzona tymi publikacjami, jak i wnikliwa, dobrze udokumentowana i ciekawie napisana,

unikalna w naszej literaturze przedmiotu, monografia *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim systemie prawnym*, w pełni uzasadniają w moim przekonaniu uznanie, że posiada On osiągnięcia naukowe uzyskane po otrzymaniu stopnia doktora, stanowiące znaczny wkład w rozwój nauk prawnych (dyscyplina prawo) oraz wykazuje się istotną aktywnością naukową, co uzasadnia nadanie Panu dr. Jerzemu Nikołajewowi stopnia doktora habilitowanego (dziedzina nauk prawnych, dyscyplina prawo) w wyniku przeprowadzenia dalszych etapów stosownego postępowania.

Ryszard Piotrowski